

Regina Janiak

**Druki ulotne z Powstania Kościuszkowskiego
w księgozbiorze klemensowskim
Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego**

Ordynaci Zamoyscy już od Jana Zamoyskiego czynnie interesowali się sprawami politycznymi i społecznymi Polski. Na przestrzeni XVI-XX w. prowadzili działalność o charakterze politycznym. Wówczas dzieje Polski obfitowały w ważne wydarzenia polityczne. Po utracie przez Polskę niepodległości wielokrotnie próbowano zmienić smutną sytuację działaniami zbrojnymi. W zbiorach biblioteki klemensowskiej¹ istnieje ślad zainteresowania sprawami państwa. Wśród różnorodnych dokumentów są także druki ulotne związane z Powstaniem Kościuszkowskim. Jeszcze za życia Andrzeja Zamoyskiego, Tadeusz Kościuszko bywał w Zamościu, a w listopadzie 1793 r. przez 8 dni, korzystał z zaproszenia Konstancji Zamoyskiej, która wspierała jego działania związane z odzyskaniem przez Polskę wolności. Myślała także o wydaniu za niego swojej córki. Kościuszko, bohater spod Dubienki, zaskarbił sobie także względy Anny. Związek ten popierał Stanisław Kostka, jej brat. Natomiast przeciwnikiem małżeństwa był Stanisław Staszic, nauczyciel, spowiednik i przyjaciel rodziny, który nakłonił do wydania Anny za Aleksandra Sapiechę. Kościuszko otrzymał od Konstancji Zamoyskiej na organizację Insurekcji blisko milion złotych. Za taką sumę można było uformować pułk wojska powstańczego. Niezależnie od wsparcia finansowego, z arsenału twierdzy zamoyskiej przekazano pewną liczbę dział. W trakcie powstania Ordynacja podporządkowywała się poleceniom władz wyzwoleniczych, oddając na cele powstania 610 rekrutów, wypłacając z kasy ordynata ponad 26 000 zł, a także przekazując produkty żywnościowe. Jednak nie do końca pozytywnie oceniano zaangażowanie Ordynacji w działania insurekcji. Celów powstania nie rozumieli chłopci, którzy ponosili największe ciężary. Mimo *Uniwersалу połanieckiego*, nie wiedzieli korzyści, gdyż umniejszono jego rolę i nie realizowano postanowień o ulgach pańszczyźnianych. Istniała też obawa przed sankcjami, które mogłyby dotknąć gospodarke Ordynacji ze strony zaborców po przegranej powstania. Wyraźne gesty patriotyczne Zamoyskich mogły być wypaczane przez dzierżawców i oficjalistów wy-

---

¹ Zbiory biblioteki klemensowskiej liczące 4174 tytuły w 6707 woluminach – starych druków oraz 3680 tytułów w 5140 woluminów – dzieł nowożytnych. Przewiezione do Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego w Lublinie z Klemensowa w 1957 r., zostały tu opracowane i włączone do udostępniania. Stan ilościowy przekazanego księgozbioru na podstawie informacji uzyskanej dzięki uprzejmości dra Zdzisława Bielenia, wicedyrektora Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego.

wodzących się ze szlachty. Klęska powstania była dla Stanisława Kostki Zamoyskiego wielkim przeżyciem².

Informacja o wzniesieniu Insurekcji Kościuszkowskiej oraz jej przebiegu docierała do Zamościa poprzez druki ulotne. Dokumenty te, publikowane w dużych ilościach, spełniały funkcje propagandowe, zachęcały do działań patriotycznych, wskazywały zadania dla każdego Polaka poprzez hasło „Wolność Całość i Niepodległość”. Organem odpowiedzialnym za zadania informacyjno-propagandowe był Wydział Instrukcji Narodowej, na którego czele stał Hugo Kołłątaj, choć faktycznie funkcje te wypełniał ks. Franciszek Ksawery Dmochowski. Na wydawanie: druków urzędowych, informacyjnych, odezw, zarządzeń i obwieszczeń władz powstańczych przeznaczono 22 000 złp.³

W zbiorach klemensowskich zachowało się w formacie *in folio* 80 druków ulotnych w 92 egzemplarzach. Część z nich spełniała kryteria druków rządowych⁴, wydawanych na jednej bądź kilku kartach, adresowanych do ogółu społeczeństwa polskiego. Wystawcami tych dokumentów byli: Tadeusz Kościuszko, Rada Zastępcza Tymczasowa, Rada Najwyższa Narodowa, Komisja Porządkowa. Nie wszystkie omawiane druki mają informację o dokładnej dacie i miejscu wydania. Dane te można ustalić na podstawie prezentowanej treści oraz etapów powstania.

Na drukach znajduje się informacja, że wpływały one do Zamościa w więcej niż jednym egzemplarzu. Prawie na każdym jest napis „Dupl” (duplikat), który nanoszono, przygotowując księgozbiór do organizowanej w Warszawie przez Stanisława Kostkę Zamoyskiego biblioteki. Drugi egzemplarz pozostawiano w Klemensowie (czasowa i letnia rezydencja ordynatów Zamoyskich), gdzie przechowywano księgozbiór. Prawdopodobnie do Zamościa docierały wszystkie druki ulotne informujące o powstaniu. Jednak te, które były pojedyncze, mogły trafić do BOZ lub ulec zniszczeniu. Dzięki temu, że pozostawiono duplikaty w Klemensowie, zachowały się tu w znacznej ilości i mogą służyć badaniom historycznym. W innych zbiorach uległy rozproszeniu. Pewna ilość, pokrywająca się ze zbiorami klemensowskimi, znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych i jest przybliżona w opracowaniu Barbary Sordylowej *Wolność Całość i Niepodległość. 1794. Powstanie Kościuszkowskie w dokumencie archiwalnym*, w którym pokazano także rękopisy dokumentów Insurekcji⁵. Informacje o wydanych drukach powstańczych znajdują się w pracy *Zbiór wszystkich pism urzędowych od zapisania Aktu Powstania Narodowego w Krakowie i innych do niego się ściągających. Dzieło służące do zapisania Historii Powstania Narodowego*⁶. Interesująca jest również praca pod redakcją Ludwika Nabelaka, omawiająca ważniej-

---

² B. Szyncler. *Tadeusz Kościuszko 1746-1817*. Warszawa 1991 s. 166-167, 187-188; R. Orłowski. *Echa Insurekcji Kościuszkowskiej w Ordynacji Zamojskiej*. Zamość 2003 s. 6-13.

³ *Prasa polska w latach 1661-1864*. Pod red. J. Łojka. Warszawa 1976 s. 55.

⁴ M. Juda. *Przywileje drukarskie w Polsce*. Lublin 1992 s. 61.

⁵ *Wolność Całość i Niepodległość. 1794. Powstanie Kościuszkowskie w dokumencie archiwalnym*. Oprac. B. Sordylowa. Warszawa 1985.

⁶ Cz. I, IV. Kraków. Drukarnia J. Maya 1794.

sze wydarzenia powstania, zilustrowana odpowiednimi dokumentami⁷. Natomiast pod redakcją Jerzego Łojka wyszło dzieło *Prasa polska 1661-1864*⁸, w którym poddano ocenie prasę Insurekcji wydawaną w Warszawie, Wilnie, i Krakowie.

Prace te pozwalają ustalić wartość zbioru druków ulotnych z Powstania Kościuszkowskiego, pozostałych w Klemensowie.

Chronologicznie pierwszym wśród druków jest *Akt powstania* składający się ze wstępu, w którym zawarto deklarację polityczną, wskazano na wrogów Polski oraz cel działania, jakim było uwolnienie ojczyzny i zagwarantowanie jej niepodległości. W artykułach tego dokumentu wytyczono zakres władzy naczelnika powstania oraz wskazano na strukturę władz i ich kompetencje. Tadeusz Kościuszko został wybrany Naczelnikiem i jedynym rządcą powstania, odpowiedzialnym za zorganizowanie sił zbrojnych i ich najlepsze wykorzystanie przeciw nieprzyjacielowi. Zobowiązano go do natychmiastowego utworzenia Rady Najwyższej Narodowej, organu zabezpieczającego powstanie w środki finansowe, nabór rekrutów, zaopatrzenie wojska w broń, żywność, umundurowanie, zapewnienie ludności bezpieczeństwa oraz wiarygodnej informacji o przebiegu Insurekcji. Na początku powstania, jako narzędzie wykonawcze Naczelnika i RNN, powołano Komisję Porządkową województwa krakowskiego.

Akt powstania zawierał przysięgę, którą złożył Kościuszko "w obliczu Boga całemu Narodowi Polskiemu" na krakowskim rynku⁹.

W zbiorach klemensowskich znajduje się 11 druków ulotnych w 12 egzemplarzach, wystawionych przez Tadeusza Kościuszkę. Pierwszy z nich - *Przeestroga o intrygach moskiewskich* - przygotowany 2 V 1794 r. w obozie pod Winiarami, przestrzegał przed podstępnym działaniem wroga, który w przeszłości doprowadził do zniewolenia narodu, a podczas powstania pokretnymi metodami dążył do pozyskania ludu wiejskiego. Zalecał, aby uczestniczących w insurekcji zwalniać z pańszczyzny i dbać o ich rodziny¹⁰.

Dokumentem o dużej wadze społecznej i propagandowej był *Uniwersał polaniecki*, który został wydany 7 V 1794 r. Kościuszko zobowiązywał komisje porządkowe wszystkich ziem i powiatów do ogłoszenia tego aktu ludowi. *Uniwersał* pod pewnymi warunkami znosił przywiązanie chłopca do ziemi, zmniejszał wymiar pańszczyzny na czas powstania, bronił przed uciskiem ze strony dziedziców, zapewniał ludowi opiekę rządu narodowego¹¹.

---

⁷ Tadeusz Kościuszko, *jego odezwy i raporta uzupełnione celniejszymi aktami odnoszącymi się do powstania narodowego 1794*. Wstęp i objaśnienia L. Nabeliak. Kraków 1918.

⁸ Warszawa 1976.

⁹ Akt powstania obywatelów mieszkańców województwa krakowskiego 1794 r. marca 23 dnia, w Krakowie w Zamku, [Warszawa 22 IV 1794] sygn. BŁ: P-18-f-573, P-18-f-574, P-18-f-575; Tadeusz Kościuszko, jw. s. 29-37 ; Szyndler, jw. s.183-184.

¹⁰ T. Kościuszko. *Przeestroga o intrygach moskiewskich*. Rada Zastępcza Tymczasowa. [Warszawa po 2 V 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-520 ; Tadeusz Kościuszko, *jego odezwy ...* s. 167-170.

¹¹ Szyndler, jw. s. 208-210.

W zbiorach klemensowskich znajduje się *Uniwersal połaniecki*, wydany przez Radę Najwyższą Narodową po 30 V 1794 r.¹²

Ustalenia *Aktu powstania* nakładały obowiązek informowania o aktualnej sytuacji powstania. W zbiorach klemensowskich nie ma sprawozdania ze zwycięskiej bitwy pod Raclawicami, zachował się natomiast druk ulotny po 9 VI 1794 r., informujący o przegranej pod Szczekocinami. Kościuszko złożył sprawozdanie z przebiegu tej walki, wskazując - mimo porażki - na możliwości wyzwolenia ojczyzny¹³. O następnym niepowodzeniu informował Naczelnik z obozu pod Pracką Wolą w druku *Do swoich współziomków ... [O zajęciu Krakowa przez Prusaków]*¹⁴. Kolejny druk informujący o niechlubnym poddaniu Krakowa Prusakom, podpisali komisarze: Józef Czech, Teodor Dembowski, Teodor Sołtyk¹⁵. Za tozdradzieckie zachowanie komendant Krakowa, płk Ignacy Winiański i ppłk Jan Kalka zostali przez sąd wojenny zaocznie pozbawieni szarży i czci oraz skazani na egzekucję. Pod wyrokiem sądu podpisał się Tadeusz Kościuszko, wyrażając zgodę na opublikowanie go w gazetach¹⁶. Tragiczne wiadomości dochodziły również do Naczelnika z Warszawy, gdzie 28 VI 1794 r. dokonywano samosądów na zdrajcach ojczyzny. Do wymierzania kary śmierci nawoływali działacze klubu jakobinów: Kazimierz Konopka, Jan Dembowski, Samuel Bogumił Linde. Tadeusz Kościuszko sprzeciwił się takim zachowaniom, a w wydanej odezwie do mieszkańców Warszawy zaapelował o spokój. Karanie i sądenie winnych zalecał Sądowi Kryminalnemu¹⁷. W zbiorach klemensowskich jest także druk ulotny, w którym Tadeusz Kościuszko, odwołując się do bohaterskiego uwolnienia Warszawy z 17 IV 1794 roku, zachęca do uwolnienia całej ojczyzny¹⁸.

Po zwycięstwie nad wojskiem rosyjskim w Warszawie, utworzono 19 IV 1794 r. Radę Zastępczą Tymczasową, która w dokumencie *Akces obywatelów i mieszkańców Księstwa Mazowieckiego do powstania narodowego* poinformowała o swoim składzie, działaniu i podporządkowaniu się Najwyższemu Naczelnikowi - Tadeuszowi Kościuszce. W omawianym zespole jest druk ulotny, wydany po 19 IV 1794 r., prawdopodobnie w Warszawie¹⁹.

---

¹² Rada Najwyższa Narodowa. *Uniwersal urządzający powinności gruntowe włościan i zapewniający dla nich skuteczną opiekę rządową...* [Warszawa po 30 V 1794] sygn. BŁ P-18-f-529; *Tadeusz Kościuszko*, jw. s. 172-179.

¹³ T. Kościuszko. *Raport trzeci narodowi polskiemu* [O przegranej pod Szczekocinami]. [B. m. r. po 9 VI 1794] sygn. BŁ P-18-f- 582; *Tadeusz Kościuszko*, jw. s. 219-223.

¹⁴ T. Kościuszko. *Do swoich współziomków ...* [O zajęciu Krakowa przez Prusaków] [B. m. r. po 24 VI 1794] sygn. BŁ P-18-f-583.

¹⁵ *Okoliczności wejścia Prusaków do Krakowa*. [B. m. r. Warszawa po 25 VI 1794] sygn. BŁ P-18-f-584, P-18-f-585.

¹⁶ T. Kościuszko. *Krygsecht na Ignacego Winiańskiego ... i na Jana Kalka ...* [B. m. r.], sygn. BŁ P-18-f-589; Szyndler, jw. s. 228; *Tadeusz Kościuszko*, jw. s. 257-259.

¹⁷ T. Kościuszko. *Do ludu warszawskiego* [O samosądach dokonywanych w Warszawie], [B. m. r. po 29 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-586; Szyndler, jw. s. 229-230; *Tadeusz Kościuszko*, jw. s. 254-256.

¹⁸ T. Kościuszko. *Wypis z listu Najwyższego Naczelnika z obozu pod Pracką Wolą, dnia 1 lipca 1794 r. ...* [B. m. r. po 1 VII 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-587, P-18-f-588; *Tadeusz Kościuszko*, jw. s. 283.

¹⁹ Rada Zastępcza Tymczasowa. *Akces ...* [B. m. r. Warszawa po 19 IV 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-514; Szyndler, jw. s. 207.

Działalność Rady Zastępczej Tymczasowej zaakceptował Kościuszko, choć widział ją w roli Komisji Porządkowej Stolicy i Księstwa Mazowieckiego²⁰. Rada Zastępcza Tymczasowa funkcjonowała do 21 V 1794 r. wydając odezwy i ogłoszenia mające zabezpieczyć powstanie i doprowadzić do jego zwycięstwa. W zbiorach klemensowskich znajdują się następujące druki ulotne, wydawane przez RZT: *Odezwa dotycząca zwrotu broni wydanej z cekauzu*²¹, doniesienie o przebiegu powstania zatytułowane *Do ludu wolnego*²², *Odezwa o dostarczeniu broni dla Litwy*²³.

Bardzo ważnym zagadnieniem było ufortyfikowanie Warszawy. Ignacy Wyssogota Zakrzewski, prezydent Warszawy, wystosował 27 kwietnia *Odezwę do miasta Warszawy*²⁴, w której wzywał „Starców, i Młodzież, Matki i Dzieci, Panów, Sługi, Klasztory i Zgromadzenia... do stawienia się przy okopach M. Naszego z Rydlami, Łopatami, Taczkami, ...”

Kolejnymi drukami ulotnymi, przygotowanymi przez RZT, były: *Wezwanie do przeprowadzenia poboru rekrutów z Księstwa Mazowieckiego*²⁵, a także w dwóch egzemplarzach *Ogłoszenie pospolitego ruszenia dla mieszkańców Księstwa Mazowieckiego*, w którym wskazywano sposób uzbrojenia, poboru i podporządkowania władzom powstania²⁶. Następny druk, to *Uniwersał względem poboru placenia od pensji prywatnych*²⁷, zaś ostatnim dokumentem zachowanym w Klemensowie, a przygotowanym przez RZT jest *Rezolucja o nieobciążaniu winą zdrajców ich rodzin*²⁸.

Rada Zastępcza Narodowa nie miała autorytetu, dlatego Tadeusz Kościuszko 10 V 1794 r. w obozie pod Połańcem powołał Radę Najwyższą Narodową, która miała swoją władzę objąć cały kraj. Zgodnie z postanowieniami drugiego artykułu *Aktu powstania*, Radę Najwyższą Narodową powinien Naczelnik „złożyć zaraz”. Opóźnienie wynikało z wyczekiwania na przystąpienie do powstania większości Polski i Litwy. Rada, jako narzędzie wykonawcze decyzji Tadeusza Kościuszki, została podzielona na osiem wydziałów. Były to Wydziały: Porządku, Bezpieczeństwa, Sprawiedliwości, Skarbu, Żywności, Potrzeb Wojskowych, Interesów Zagranicznych, Instrukcji Narodowej. Organizację RNN powierzył Naczelnik Hugonowi Kołłątajowi i Ignacemu Potockiemu²⁹.

---

²⁰ Tamże s. 207-208.

²¹ Rada Zastępcza Tymczasowa. *Odezwa dotycząca zwrotu ...* [Warszawa po 23 IV 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-515.

²² Taż. *Do ludu ...* [Warszawa po 25 IV 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-516, P-18-f-595.

²³ Taż. *Odezwa o dostarczeniu ...* [Warszawa po 26 IV 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-517.

²⁴ [Warszawa 1974] sygn. BŁ P-18-f-592.

²⁵ Taż. *Wezwanie ...* [Warszawa po 30 IV 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-518.

²⁶ Taż. *Ogłoszenie pospolitego ...* [Warszawa. 6 V 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-521, P-18-f-522.

²⁷ Taż. *Uniwersał względem ...* [Warszawa po 8 V 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-523.

²⁸ Taż. *Rezolucja ...* [Warszawa po 9 V 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-524.

²⁷ Taż. *Uniwersał względem ...* [Warszawa po 8 V 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-523.

²⁸ Taż. *Rezolucja ...* [Warszawa po 9 V 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-524.

²⁹ Szyndler, jw. s. 212-214.

W analizowanym zbiorze znajdują się druki ulotne o powołaniu Rady Najwyższej Narodowej: *Organizacja Rady Najwyższej Narodowej Doczesnej dla Polski i Litwy*³⁰ oraz *Do narodu*. [Zawiadomienie o powołaniu Rady Najwyższej Narodowej]³¹.

Tadeusz Kościuszko zdawał sobie sprawę z konieczności związania Litwy z Polską we wspólnej walce powstańczej. Litwa zachowywała się autonomicznie powołując własne władze, które oprócz odzyskania niepodległości dążyły także do odzyskania równości³². Władze te wydawały swoje dokumenty.

W omawianym zespole znajdują się druki ulotne autorstwa Rady Zastępczej Tymczasowej Narodu Litewskiego pod tytułem *Z woli Rady. Krótkie opisanie porządku, Którym nastąpił akt podniesienia narodu litewskiego w Wilnie*³³ oraz *Uniwersał od Rady Tymczasowej ... do wojska litewskiego*³⁴. Powstańcze władze litewskie powołały, zgodnie z postanowieniami *Aktu powstania obywatelów woj. krakowskiego*, Radę Najwyższą Narodu Litewskiego, która nie podlegała władzy Naczelnika. Reprezentuje go dokument pod tytułem [Uniwersał w sprawie rekrutów i dostarczenia prowiantów i furazu dla wojska]³⁵.

Sytuacja zmieniła się po 16 V 1794 r., wówczas powstańcze władze litewskie podporządkowały się Tadeuszowi Kościuszce. Naczelnik zlikwidował 21 V 1794 r. Rady Tymczasowe w Warszawie i Wilnie. W miejsce Rady Najwyższej Litewskiej powołano Deputację Centralną Wielkiego Księstwa Litewskiego, będącą narzędziem wykonawczym Naczelnika Siły Zbrojnej i Rady Najwyższej Narodowej³⁶. W bibliotece klemensowskiej znajduje się druk ulotny w dwóch egzemplarzach, wskazujący na podporządkowanie się powstańczych władz litewskich Tadeuszowi Kościuszce³⁷ oraz prośba skierowana do obywateli litewskich o zabezpieczenie żywności dla wojska, z którą występowała Deputacja Opatrzności Publicznej³⁸.

Rada Najwyższa Narodowa - jako rząd powstańczy - realizowała swoje obowiązki wystawiając dokumenty, w których wskazywała na pilne potrzeby kraju wobec powstania. Informowała także o swojej pracy w druku ulotnym *Doniesienia o pracach tygodniowych Rady Najwyższej Narodowej*³⁹.

---

³⁰ T. Kościuszko. *Organizacja ...* [Warszawa po 10 V 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-528; *Tadeusz Kościuszko*, jw. s. 193-201.

³¹ Rada Najwyższa Narodowa, *Do narodu ...* [Warszawa, po 30 V 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-530.

³² Szyndler., jw. s. 215.

³³ [Wilno 1794] sygn. BŁ P-18-f-769.

³⁴ [B. m. r. po 15 V 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-682.

³⁵ [Wilno po 9 V 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-750, P-18-f-751.

³⁶ Szyndler., jw. s. 215-216.

³⁷ Rada Tymczasowa Zastępcza Wielkiego Księstwa Litewskiego, [*Odezwa ... deklarująca podporządkowanie się T. Kościuszce i określająca tymczasowy charakter Rady Litewskiej*], [B. m. r. po 22 V 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-578, P-18-f-579.

³⁸ Deputacja Opatrzności Publicznej, *Do obywatelów Wielkiego Księstwa Lit.* [w sprawie zabezpieczenia żywności i dostaw dla wojska]. [B. m. r., po 26 V 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-580.

³⁹ Rada Najwyższa Narodowa. [Warszawa] 1794 sygn. BŁ P-18-f-533.

W omawianym zbiorze jest wiele druków ulotnych, często w kilku egzemplarzach, pokazujących tę działalność. Można ją prześledzić, trzymając się chronologii publikowanych dokumentów. Pierwszymi są: *Ordynacja dla Deputacji Bezpieczeństwa*⁴⁰, *Organizacja Komisji Porządkowych*⁴¹ oraz *Rezolucja przepisująca urzędzenia dla każdej Komisji Porządkowej*⁴². Rada Najwyższa Narodowa przygotowała: *Organizację sądów kryminalnych ...*⁴³, [Prawidła względem majątków osób o występki przeciwko narodowi osądzonych]⁴⁴, *Uniwersał względem wydania rekruta, uzbrojenia wszystkich mieszkańców i pospolitego ruszenia*⁴⁵, *Rekwizycję do Komisjów Porządkowych iżby te zaleciły sporządzenie dróg i mostów ...*⁴⁶. Wydała także *Zalecenie Komisjom Porządkowym obwieszczenia obywateli względem dostarczania koni ...*⁴⁷ i *Rekwizycję wszystkich pocztamtów ... iżby przejeżdżającym kurierom bez opłaty koni nie dawali ...*⁴⁸.

W czerwcu powstanie ponosiło klęski. Były to przegrana bitwa pod Szczekocinami, zajęcie Krakowa przez Prusaków oraz niepowodzenie gen. Zajączka na Lubelszczyźnie. Rada Najwyższa Narodowa wraz z Naczelnikiem starała się podtrzymać ducha narodu, określała też sposób zaradzenia trudnościom. Świadczą o tym wydawane druki ulotne zachowane w zbiorach klemensowskich. Po 8 maja wydano *Uniwersał względem podatków i poboru*⁴⁹, a następnego dnia *Zalecenie Komisjom Porządkowym Wojewódzkim, iżby te w czynności wejrzawszy Sądów Kryminalnych i oraz protokoły sądów zrewidowały nowo ustanowionym sądom oddały*⁵⁰. Dla orientacji w możliwościach zaprowiantowania powstańców wydano *Uniwersał względem spisania żywności po miastach i wsiach*⁵¹ oraz kolejny dokument, *Uniwersał względem podatków i poboru w całym kraju ... na potrzeby w tym czasie nagłe Rzplitej*⁵².

W trudnej sytuacji, mając dwóch wrogów, Tadeusz Kościuszko po przegranej pod Szczekocinami wystosował dokument, w którym zalecał komendantom korpusów liniowych przyciągnięcie na stronę powstania także ludności rosyjskiej i pruskiej⁵³. Dokument ten, wydany pod Kielcami, nosił tytuł *Ordynans general-*

---

⁴⁰ Taż. [B. m. r. po 10 V 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-730.

⁴¹ Taż. [Warszawa po 30 V 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-531, P-18-f-532.

⁴² Taż. [Warszawa po 4 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-536.

⁴³ Taż. [Warszawa po 3 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-534, P-18-f-535.

⁴⁴ Taż. [Warszawa po 6 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-547.

⁴⁵ Taż. [Warszawa po 6 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-537.

⁴⁶ Taż. [Warszawa po 7 VI 1794 r.] sygn. BŁ p-18-f-614, P-18-f-538.

⁴⁷ Taż. [Warszawa po 7 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-541, P-18-f-542.

⁴⁸ Taż. [Warszawa po 7 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-539, P-18-f-540.

⁴⁹ Taż. [Warszawa po 8 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-543, P-18-f-544.

⁵⁰ Taż. [Warszawa po 9 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-545, P-18-f-546.

⁵¹ Taż. [Warszawa po 12 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-548, P-18-f-549, P-18-f-550.

⁵² Taż. [Warszawa po 12 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-553.

⁵³ Szyndler., jw. s. 228.

⁵⁴ Rada Najwyższa Narodowa [Warszawa po 12 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-551, P-18-f-552; *Tadeusz Kościuszko, jego odezwy...* s.235-237.

ny [Tadeusza Kościuszki z dnia 10.VI.1794] do całej Siły Zbrojnej narodowej, względem wkraczania w kraje nieprzyjaciół⁵⁴. Na stronę powstania Naczelnik także próbował przyciągnąć żołnierzy wojska pruskiego, obiecując im korzyści materialne. Do szerzenia dezercji wykorzystywano ulotki w języku niemieckim i polskim. Takim przykładem jest ulotka *Rada Najwyższa Narodowa do obywateli prowincji wielkopolskich*. [Odpowiedź na manifest Fryderyka Wilhelma]⁵⁵. Kolejne zachowane druki ulotne dotyczą spraw organizacyjnych, ważnych z punktu widzenia powstania i państwa. Są to: *Uniwersał nakazujący spisanie fabryk, rzemiosł i rękodzieł ...*⁵⁶, *Uniwersał względem spisania zaprzęgów, statków wodnych, etc.*⁵⁷, *Uniwersał względem żebraków, włóczęgów, ludzi luźnych*⁵⁸, *Uniwersał stanowiący sposób używania zaręczzeń skarbowych*⁵⁹, *Rezolucja pozwalająca otwarcie akt ziemskich i miejskich miejscowych*⁶⁰.

Ostatnie druki ulotne wydane w czerwcu, a przechowane w Klemensovie, to opublikowane po 21 czerwca autorstwa Alojzego Sulistrowskiego i Józefa Kocięła: *Raport Radzie Narodowej przysłany przez obywateli ... pełnomocników Rady ...*⁶¹ oraz po 27 czerwca *Rada Najwyższa Narodowa do obywateli Polski i Litwy z okoliczności wyszłych deklaracji moskiewskich*⁶², a także *Ordynacja dla Komisjów Porząd[kowych] i Magistratów miast względem urzędzenia i utrzymania kres po traktach i drogach*⁶³.

Sytuacja powstania na początku lipca 1794 r. była bardzo trudna. Zawiodły dyplomatyczne rozmowy z Austrią, która zaczęła zajmować województwa: krakowskie, sandomierskie i lubelskie. W tym czasie wojska rosyjskie i pruskie szły w kierunku Warszawy, której Naczelnik postanowił bronić, ponieważ miała bardzo duże znaczenie dla powstania. Była zapleczem uzbrojenia, żywności i rekrutów. Tadeusz Kościuszko wkroczył do miasta 10 lipca i zajął się przygotowaniami do jego obrony. Koalicyjne siły rosyjsko-pruskie 13 lipca pojawiły się na przedpolach Warszawy. Walki o miasto trwały do 6 września, wówczas wojska pruskie i rosyjskie opuściły Warszawę. Zaslugą Naczelnika było sporządzenie planu obrony i jego realizacji. Dbał o wojsko, nagradzał zasłużonych, wydawał polecenia Radzie Najwyższej Narodowej⁶⁴.

W analizowanym zbiorze znajdują się druki ulotne, odnoszące się do tego okresu. Chronologicznie pierwszym lipcowym dokumentem jest przygotowany przez Tadeusza Kościuszki *Wypis z listu Najwyższego Naczelnika z obozu pod Praską*

---

⁵⁵ Taż. [Warszawa po 12 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-554, P-18-f-555; Szyndler, jw. s. 228; *Tadeusz Kościuszko*, s. 238-240.

⁵⁶ Rada Najwyższa Narodowa, [Warszawa po 13.VI.1794 r.] sygn. P-18-f-5556, P-18-f-557.

⁵⁷ Taż. [Warszawa po 14 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-558.

⁵⁸ Taż. [Warszawa po 14 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-559.

⁵⁹ Taż. [Warszawa po 15 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-525, P-18-f-526, P-18-f-527.

⁶⁰ Taż. [Warszawa po 16 VI 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-560.

⁶¹ [Warszawa] sygn. BŁ P-18-f-561.

⁶² Rada Najwyższa Narodowa [Warszawa] sygn. BŁ P-18-f-562.

⁶³ Taż. [Warszawa] sygn. BŁ P-18-f-563.

⁶⁴ Szyndler, jw. s. 232-242.

*Wolą, dnia 11 lipca 1794 roku ...*⁶⁵. Oprócz listu są w tym druku jeszcze zamieszczone dwa raporty dotyczące potyczki pod Sołami z 25 czerwca oraz pod Błoniami z 30 czerwca. Kolejnymi wystosowanymi przez Deputację Indagacyjną są zalecenia o [*Uwolnienie z aresztu Piotra Żywarskiego*]⁶⁶ oraz o [*Uwolnienie z aresztu Andrzeja Ilnickiego*]⁶⁷. Natomiast ksiądz Onufry Kopczyński sporządził *Jalmużnik ratunkowy do Kwestarek patriotycznych*⁶⁸, podziękowano w nim w imieniu Tadeusza Kościuszki za zebrane pieniądze na rzecz ubogich, które przekazano Deputacji Ratunkowej. Wymienione zostały nazwiska kobiet oraz zebrane przez nie kwoty. Jedną z większych sum - 2556 złp zebrała Wiktoria Strzęboszówna.

Wśród dokumentów ważnych ze względu na sytuację powstania, a wydawanych wówczas przez Radę Najwyższą Narodową, są druki ulotne przechowane w zbiorach klemensowskich: *Rezolucja oświadczająca iż żonyi dzieci teraz zarekrutowanych do wojska są wzięte w opiekę rządową*⁶⁹, *Rada Najwyższa Narodowa [Uniwersał do obywatelów, usuwających się od pospolitego ruszenia ...]*⁷⁰, *Rezolucja ... względem osób do spisku targowickiego i do zjazdu grodzieńskiego wchodzących*⁷¹ oraz *Rezolucja na memoriał Komisji Porządkowej powiatu grodzieńskiego ...*⁷², a także *Postanowienia dozorców i przepisy dla dozorców i nauczycieli w dozorach*⁷³ i *Uniwersał względem przystawienia butów, koszul i siermięgi dla wojska*⁷⁴.

Ostatnimi drukami ulotnymi zachowanymi w tym zespole są dokumenty wydawane we wrześniu 1794 r. Tadeusz Kościuszko oraz Rada Najwyższa Narodowa dokonywali wówczas zmian w działaniach na rzecz powstania, gdyż dotychczasowe zalecenia nie przynosiły oczekiwanych rezultatów, a sytuacja Insurekcji stawała się coraz trudniejsza⁷⁵. Stąd Rada Najwyższa Narodowa wystosowała *Urządzenie względem depozytów i pożyczki obywatelskiej na nagłe potrzeby wojenne*⁷⁶, *Ustawę ... na miejsce pospolitego ruszenia nowy rekrut ... stanowiąca*⁷⁷, podawano w niej warunki poboru i koszt wyposażenia.

Józef Wybicki jako pełnomocnik Tadeusza Kościuszki i Najwyższej Rady Narodowej wystosował odezwę *Do obywateli i mieszkańców ziemi polskiej wyznania auszpurskiego, zwyczajnie Holendrami zwanych*⁷⁸, w której wzywał ich do udziału na rzecz powstania: "Łączcie się z nami: nieście broń wspólnie,

---

⁶⁵ [B. m. r. po 1 VII 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-587, P-18-f-588.

⁶⁶ [Warszawa po 4 VII 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-590.

⁶⁷ [Warszawa po 4 VII 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-591.

⁶⁸ [B. m. po 7 VII 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-592.

⁶⁹ [Warszawa, po 4 VII 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-564, P-18-f-565.

⁷⁰ [Warszawa, po 7 VII 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-679.

⁷¹ [Warszawa, po 14 VII 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-566, P-18-f-567.

⁷² [B. m. po 19 VII 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-731.

⁷³ [Warszawa po 26 VII 1794 r.] BŁ P-18-f-568.

⁷⁴ [Warszawa po 17 VIII 1794 r.] BŁ P-18-f-569.

⁷⁵ Szyndler, jw. s. 247.

⁷⁶ [Warszawa po 11 IX 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-570.

⁷⁷ [Warszawa po 18 IX 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-571

⁷⁸ [B. m. 18 IX 1794] sygn. BŁ P-18-f-593.

a w imieniu Najwyższego Naczelnika Tadeusza Kościuszki zaręczam wam, że Ziemię naszą oswobodzimy ... i kochajcie naszego żołnierza.”

Tadeusz Kościuszko w obozie pod Mokotowem 22 września 1794 r. wystosował odezwę *Urządzenie ... względem Polaków zostających w służbie wojsk obcych*⁷⁹, w której uprzedzał, iż Polak walczący w obcej armii uznany zostanie za zdrajcę, „pojmany i ukarany będzie”.

Na tym druku ulotnym kończy się dokumentacja Insurekcji Kościuszkowskiej, która jest przechowywana w księgozbiorze klemensowskim. Mimo braku pozostałych dokumentów, w pewnym stopniu można prześledzić losy powstania od jego rozpoczęcia 24 marca do 22 września 1794 r.

Jest wielce prawdopodobne, że do Zamościa trafiały także wszystkie inne, masowo wydawane w czasie trwania całego powstania propagandowe i informacyjne druki ulotne. Prawdopodobnie mogły trafić do BOZ w Warszawie, lub ulec zniszczeniu zaraz po ich przeczytaniu. Jednak to, co zachowało się w księgozbiorze klemensowskim, stanowi cenny materiał źródłowy. Jest to znaczący liczebnie zbiór przechowujący historyczne świadectwo patriotycznych zachowań Polaków, dążących do odzyskania niepodległości ojczyzny. Zawieruchy wojenne spustoszyły zasobne biblioteki, stąd jeszcze większa jest wartość tego zbioru. To jedno bądź najwyżej kilku stronicowe druki ówczesnego życia społecznego stanowią źródło do badań dla historyków interesującego się Powstaniem Kościuszkowskim. Mogą także służyć bibliologom ze względu na formę przekazu, papier i druk, a także obieg dokumentów i jego społeczne oddziaływanie.

---

⁷⁹ [Warszawa po 22 IX 1794 r.] sygn. BŁ P-18-f-572.